

מוסר מתפתח
הרב מואיז נבון

~ מצוות כהגדרת המוסר ~

ספר החינוך מנין המצוות בפרשת כי תצא - כי תצא יש בה 27 מצוות עשה 47 מצוות לא תעשה.

במדבר רבה (וילנא) פרשת שלח פרשה יז סימן ו

... **"ועשיתם את כל מצותי"** - משל לאחד מושלך לתוך המים הושיט הקברניט את החבל ואמר לו תפוש חבל זה בידך ואל תניחהו שאם תניחהו אין לך חיים. אף כך אמר לו הקדוש ברוך הוא לישראל כל זמן שאתם מדובקין במצוות (דברים ד) **"ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום"**, וכן הוא אומר (משלי ד: ג) **"החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך"**...."

חזון איש, "אמונה וביטחון", פרק ג

חובות המוסריות המה לפעמים גוף אחד עם פסקי ההלכה, וההלכה היא המכרעת את האסור ואת המותר של תורת המוסר.

R. Lamm, "A Developing (Halachic) Morality", p. 207, 208

For the Hazon Ish, it is inconceivable that humans can devise a moral code that, in any way, is more noble or demanding than the laws of the Torah. Nothing that came after the Sinaitic revelation can lay claim to improving on the Torah's legislation. Morality is whatever the Halakhah says. **Law trumps conscience.** ... Separating Halakhah from morality does violence to both, turning Halakhah into a codex of rigid and sometimes **heartless rules** and morality into a kind of unstructured and **emotionally driven method**, as imprecise as it is subjective, of deciding upon one's conduct.

~ מצוות בעייתיות ~

דברים פרק כא - (ו) כי תצא למלחמה על איביך ונתנו יקנך אלהיך בידך ושביית שביו: (יא) וראית בשביה אשת ופת תאר וחסקת בה ולקחת לך לאשה: ...

דברים פרק כא - (יח) כי יהיה לאיש בן סורר ומורה איננו שמע בקול אביו ובקול אמו ויסרו אותו ולא ישמע אליהם: (יט) ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו: (כ) ... **והגמיהו כל אנשי עירו באבנים ומת ובערת הרע מקרבך וכל ישראל ישמעו ויראו: ס**

דברים פרק יג - (יג) כי תשמע באחת עריד אשר יקנך אלהיך נתן לך לשבת שם לאמר: (יד) נצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידיחו את ישבי עירם לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים אשר לא ידעתם: ... (טז) הנה תכה את ישבי העיר ההוא לפי חרב החרם אתה ... [וזאת "עיר נדחת"]

דברים פרק כה - (יז) זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים: ... תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח:

דברים פרק כ - (טז) רק מערי העמים האלה אשר יקנך אלהיך נתן לך נחלה לא תחיה כל נשמה: (יז) כי החרם תחרימם החתי והאמרי והכנעני והפרזי החוי והיבסי כאשר צוה יקנך אלהיך: [וזאת "מחית שבעת העמים"]

ויקר' כה (מד) ועבדך ואמתך אשר יהיו לך מאת הגוים אשר סביבתיכם מהם תקנו עבד ואמה: [וזאת "העבדות"]

Lamm, p206: Here is a blatant case of Law versus Morality. How should a Jew loyal to Halakhah respond?

~ מוסר התורה ~

R. N.E.Rabinovitch, The Way of Torah, Edah 3:1 (from Abstract)

The Torah's method is to be a catalyst for **the evolution of moral values in history**, i.e. from polygamy to monogamy, from slavery to freedom, from war to peace, and from coercion to liberty.

שיטת התורה היא להיות זרז להתפתחות הערכים המוסריים בהיסטוריה, דהיינו מפוליגמיה למונוגמיה, מעבדות לחירות, ממלחמה לשלום ומכפייה לחירות.

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק לב - כשתתבונן בפעולות האלהיות ר"ל הפעולות הטבעיות, יתבאר לך מהם ערמת השם וחכמתו בבריאת בע"ח והדרגת תנועות האברים ... וכן יתבאר לך חכמתו ותחבולתו **בהדרגת** ענייני כלל האיש ענין אחר ענין, ... וכמו זאת ... באו דברים רבים בתורתנו, והוא שא"א לצאת מן ההפך אל ההפך פתאום, ולזה א"א לפי טבע האדם שיניח כל מה שהרגיל בו פתאום. ... ותשאלני בלבך ותאמר לי איך יבאו מצוות ופעולות עצומות מבוארות מאד והיושם להם זמנים, והם כלם בלתי מכוונים לעצמם אבל הם מפני דבר אחר, כאלו הם תחבולה שעשה השם לנו להגיע אל כונתו הראשונה, ואי זה מונע היה אצלו לצוות לנו כוונתו הראשונה ויתן בנו יכלת לקבלה ולא היה צריך לאלו אשר חשבת שהם על צד הכוונה השניה. שמע תשובתי אשר תסיר מלבך זה החלי ויגלה לך אמתת מה שעוררתיך עליו, והוא שכבר בא בתורה כמו זה הענין בשהו והוא אמרו "ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים וגו'", ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף וגו', וכמו שהסב השם אותם מן הדרך הישרה אשר היתה. מכוונת תחלה, מפני יראת מה שלא היו יכולים לסבלו לפי הטבע, אל דרך אחרת עד שתגיע הכוונה הראשונה, כך צוה בזאת המצוה אשר זכרנו, מפני יראת מה שאין יכלת לנפש לקבלו לפי הטבע עד שיגיע הכוונה הראשונה, והיא השגתו יתעלה והנחת ע"ז, ...

ספר תפארת ישראל פרק ט

ועתה בינו עוד בוערים בעם, וכסילים מתי תשכילו (עפ"י תהלים צד, ח). הלא כאשר תתבוננו במעשה השם יתברך, שכל אשר נברא צריך תקון ועשייה. הרי החטים צריכים תקון לעשות אותם כדי שיהיו מתוקנים לאדם, ולא נבראו מן השם יתברך שיהיו חטים גמורים. ובמדרש (בי"ר יא, ו), כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריך תקון ועשייה אחרת; כגון חטים צריכים לטחון, החרדל צריך להמתיק, התורמוס צריך להמתיק, עד כאן. ... ומפני כי התורה ניתנה מן השם יתברך על ידי הנביא, ומעלת השכל הוא יותר מן הנביא, וכמו שאמרו (בי"ב יב א) חכם עדיף מנביא. לפיכך כמו שפועל השכל הוא יותר גדול מן הטבע, כמו שהביא רבי עקיבא ראייה כי פעולת האדם השכלי יותר גדול מן הטבע, כך פעולת השכל יותר גדול מן הנבואה, שכך אמרו ז"ל 'חכם עדיף מנביא'. ולכך החכמים הם תיקון והשלמה אל התורה. ואף שנתנה בסיני על ידי משה, שהיה נביא ה', מכל מקום מצד החכמה, שהיא גדולה מן הנבואה, השלמת התורה [היא] על ידי השכל, שהוא מברר הכל.

תורת אהל, כרך א, דף קנד - המהר"ל ... הוסיף שגם התורה צריכה תיקון!

רב קוק, קבצים מכתב יד קדשו כרך ב – פנקס הדפים ד: ט"ז

כשהמוסר הטבעי מתגבר בעולם, באיזה צורה שתהיה, חייב כל אדם לקבל לתוכו אותו ממקורו, דהיינו מהתגלותו בעולם, ואת פרטיו יפלט על פי ארחות התורה. אז יעלה בידו המוסר הטהור. אמיץ ומזוקק.

R. W. S. Wurzbarger, Covenental Imperatives, p.71-2

Although unavoidably tainted by subjectivity, moral perceptions cannot be dismissed as utterly irrelevant simply because they cannot be buttressed by explicit, formal rules of religious law. After all, the Torah mandates "to do what is good and right in the eyes of the Lord".

דברים פרק יב

(כח) שֶׁמֶר וְשָׁמַעְתָּ אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֶנְכִי מְצַוְּךָ לַמַּעַן יֵיטֵב לְךָ וּלְבְנֶיךָ אַחֲרַיֶּךָ עַד עוֹלָם כִּי תַעֲשֶׂה הַטוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינֵי יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ: ס

ספרי דברים פרשת ראה פסקא עט

"כי תעשה הטוב והישר": הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם, דברי רבי עקיבא. וכן הוא אומר +משלי ג ד+ ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. רבי ישמעאל אומר הישר בעיני שמים סליק פסקא.

R. W. S. Wurzbarger, Covenental Imperatives, p.71-2

- ... "to do what is good and right in the eyes of the Lord" according to [R. Akiva], mandates consideration of **prevailing notions of moral propriety**. [T]he law itself, ..., must accommodate itself to the inevitable changing social, economic, and cultural conditions....
- But it is one thing to recognize the important function of conscience as a supplement to purely legal elements, and another to treat it as an overriding authority. ... [subjective] conscience can never supersede the law, which ... is regarded as the Will of God.
- All that conscience can do is to supplement the law by 1) discerning **Divine requirements** which are **not explicitly** formulated in the law and 2) helping determine the meaning and **range of applicability** of laws when their formulation contains an element of ambiguity.

1) תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף ל עמוד ב

דאמר רבי יוחנן: לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה. - אלא דיני דמגזתא [דינים של גזאי, שדנים ביסורין ובחזקה- חברותא] לדיינו? - אלא אימא: שהעמידו דיניהם על דין תורה, ולא עבדו לפני משורת הדין.

2) הראי"ה קוק באגרות-הראיה ח"א אגרת צ

ואם תפול שאלה על איזה משפט שבתורה, שלפי מושגי המוסר יהיה נראה שצריך להיות מובן באופן אחר, אז אם באמת ע"פ ב"ד הגדול יוחלט שזה המשפט לא נאמר כ"א באותם התנאים שכבר אינם, ודאי ימצא ע"ז מקור בתורה.

R. Lamm, "A Developing (Halachic) Morality", p.227

Our goal must be the attainment of moral propriety, in the name of which we seek to revise the formal halakhic ruling, *which is itself derived from halakhic principles or clear Jewish teachings*. We are not free to arrogate to ourselves the right to invent new ethical or moral doctrines in opposition to Torah, but we are free, indeed compelled, to use our creative moral and halakhic reasoning to reveal the latent moral judgments of the Torah that may contradict what we have previously accepted as the only doctrine in Torah.

המטרה שלנו צריכה להיות השגת מוסר הולם, שבשמו אנו מבקשים לשנות את פסק ההלכה, שהוא עצמו נגזר מעקרונות הלכתיים או מתורות יהודיות ברורות. אין אנו חופשיים להנחיל לעצמנו את הזכות להמציא דוקטרינות אתיות או מוסריות חדשות נגד התורה, אך אנו חופשיים, אכן מוכרחים, להשתמש בחשיבה המוסרית וההלכתית היצירתית שלנו לחשוף את השיקולים המוסריים הסמויים של התורה שעלולים לסתור מה שקיבלנו קודם כדוקטרינה היחידה בתורה.

~ מצות בעייתיות – לבקר מחדש ~

דברים פרק כא - (י) כִּי תִצָּא לְמִלְחָמָה ... וְלָקַחְתָּ לָּךְ לְאִשָּׁה : ... יַפֵּת תֹּאֵר ...

MAN- In ancient times soldiers did whatever they wanted with the vanquished.

תלמוד בבלי מסכת קידושין דף כא עמוד ב

יפת תואר - לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבילות ...

רש"י מסכת קידושין דף כא עמוד ב

יפת תואר - משמע מתוך שמתגרה בה יצרו מחמת יופיה התירה לו ובקושי ...

הרב קוק, פנקסי הראי"ה

כל התורה הזאת של מלחמת רשות לא נאמרה כ"א לאנושיות שלא נגמרה בחינוך. ... כל לב יבין על נקלה כי רק לאומה שלא באה לתכלית חינוך האנושי, או יחידים מהם, יהיה הכרח לדבר כנגד יצר הרע ע"י לקיחת יפת תואר בשביה באופן המדובר. ומזה נלמד שכשם שעלינו להתרומם מדין יפת תואר, כן נזכה להתרומם מעיקר החינוך של מלחמת רשות, ...

דברים פרק כא - (יח) כִּי יִהְיֶה לְאִישׁ בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֵה ... וַיִּגְמְהוּ כָּל אַנְשֵׁי עִירוֹ בְּאֲבָנִים וָמָוֶת ...

MAN- In ancient times parents did whatever they wanted with their children.

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף עא עמוד א

בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב - דרוש וקבל שכן

דברים פרק יג - (יג) כִּי תִשְׁמַע בְּאֶחָת עָרֶיךָ אֲשֶׁר ... יֵצְאוּ אַנְשִׁים בְּנֵי בְלִיעַל ... הַחֲרֹם אֹתָהּ ...

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף עא עמוד א

עיר הנדחת לא היתה ולא עתידה להיות ולמה נכתבה - דרוש וקבל שכן.

דברים פרק כה - (יז) זָכוֹר ... תִּמְחָה אֶת זָכְרְ עַמְלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשְׁכַּח :

דברים פרק כ - (טז) ... לֹא תַחֲיֶה כָּל נַשְׂמָה : ... הַחַתִּי וְהָאֱמֹרִי הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרָזִי הַחֹזִי וְהַיְבוּסִי ...

R. Lamm, p. 232 - The moral validity of the Biblical law is based upon the principle of **reciprocity**: it is an appropriate response to a brutal attack by Amalek, which opened the door to later attacks by other enemies. Not to do so would have been to expose the Israelites to further savage actions by their surrounding tribes. Compassion of this sort, in the context of that period of history, would be a "compassion of fools" as it was termed by Ramban (to Deut. 7:15 and 19:13) and "compassion for murderers is comparable to the spilling blood" – reminiscent of contemporary pacifists whose lack of realism makes it possible for the most heinous of people or nations to remain unopposed.

ויקרא כה - (מד) וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ אֲשֶׁר יִהְיוּ לָּךְ מֵאֶת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבִתִּיכֶם מֵהֶם תִּקְנוּ עֶבֶד וְאִמָּה :

ספרא בהר פרשה ו סוף פרק ז - שמא תאמרו הואיל ואסרת לנו את כל אילו במה

נשתמש ת"ל ועבדך ואמתך ואשר יהיו לך מאת הגוים ועבדך ואמתך וגו'

Rabinovitch, p9

In the ancient world, it was almost impossible to sustain a proper economy without vast amounts of human labor, and that human labor was usually recruited for the most part from slaves. ...

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה רלה

והמצוה הרל"ה היא שצונו בדין עבד כנעני. והוא שנעבוד בו לעולם ושאינו לו חירות אלא בשן ועין. והוא הדין לשאר ראשי אברים שאינם חוזרים כמו שבא בו (שם כד ב מכילי) הפירוש המקובל. והוא אמרו יתעלה (ס"פ בהר) "לעולם בהם תעבדו"...

רמב"ם הלכות עבדים פרק ט

... וכן אסור לאדם לשחרר עבד כנעני וכל המשחררו עובר בעשה שנאמר "לעולם בהם תעבדו" ואם שחררו משוחרר כמו שביארנו וכופין אותו לכתוב גט שחרור בכל הדרכים שביארנו, ומותר לשחררו לדבר מצוה אפילו למצוה של דבריהם כגון שלא היו עשרה בבית הכנסת ה"ז משחרר עבדו ומשלים בו המנין וכן כל כיוצא בזה, וכן שפחה שנוהגין בה העם מנהג הפקר והרי היא מכשול לחוטאים כופין את רבה ומשחררה כדי שתנשא ויסור המכשול וכן כל כיוצא בזה.

Rabinovitch, p9, p12.

The abolition of slavery is simply a partial realization of the exalted ideal taught by the Torah... ביטול העבדות הוא רק מימוש חלקי של האידיאל הנעלה של התורה.

R. Lamm, "A Developing (Halachic) Morality", 226

... the concept of "developing morality" can prove acceptable and helpful if it is based upon Torah laws and Torah morality. The moral reasoning for which we attempt to circumvent a Biblical mandate must itself issue from or be compatible with Torah and mitzvot, a reasoning based upon a profound belief that the Torah is the source and confirmation of moral excellence, and ... that Torah is viable and applicable to each individual generation. ... It is not a genuinely novel, historic moral conception that we pit against the Biblical moral tradition, but it is the evolving contemporary consciousness that has encouraged us to rediscover what was always there in the inner folds of the Biblical texts and halakhic traditions. Our moral sensitivity leads us to find warrant in the Torah heritage.

...המושג "מוסר מתפתח" יכול להיות מקובל ומועיל אם הוא מבוסס על חוקי התורה ומוסר התורה. ההנמקה המוסרית שעבורה אנו מנסים לעקוף את המנדט התורני חייבת לנבוע או להיות תואמת עם תורה ומצוות, על ההנמקה המבוססת על אמונה עמוקה שהתורה היא מקור ואימות למצוינות מוסרית, ושהתורה היא בת קיימא ושיממה בכל דור ודור. ... אין זו תפיסה מוסרית חדשה שאנו מציבים נגד המסורת של מוסר התורה, אלא התודעה העכשווית המתפתחת שעודדה אותנו לגלות מחדש את מה שהיה תמיד בקפלים הפנימיים של הטקסטים המקראיים והמסורות ההלכתיות. הרגישות המוסרית שלנו מובילה אותנו למצוא הצדקה במורשת התורה.

MAN: We have seen that the Torah is indeed eternal, its laws making up a system to elevate man's moral character, ever allowing for developing morality. When we have developed ourselves beyond the floor that was provided in the Torah in a particular area, we should not shun the Torah as irrelevant but ever strive to raise ourselves accordingly in all areas of human behavior. The question is not: is the Torah relevant, but rather, are we?